

géhez) könyvészeti források alapján és helyszíni (növendéknapló) kutatás révén igyekszik tisztázni néhány mű és e nyomda történetének összefüggését. *Skaliczki Judit (Zene és könyvtár. Két zeneoktatási könyvtár kialakulása a múlt században)* a zenei élet, a zenei oktatás, a zeneműkereskedés történetét, s mindezeket át a

zenei könyvtárak létrejöttének folyamatát igyekszik nyomon követni a *Pest-budai Hangászegyesület és a Zeneakadémia könyvtárának megalakulása, fejlődése* példáján. *Zsidai József (Az egyetem és könyvtára)* írása kutatási jelentésként készült, s az egyetemi könyvtári szervezet kialakulását követi nyomon egy felsőoktatási intézmény életében, rámutatva sajátosságaira, mely mind a könyvtárra, mind az anyaintézményre speciális hatást fejt ki.

Fülöp Géza szakirodalmi munkássának jegyzéke (1955–1997) zárja a kötetet, melyet *Dombiné Tóth Rita, Hangodi Ágnes* és *Nagy Ildikó* állítottak össze, s amelyhez további kiegészítést is csatoltak a kötet szerkesztői.

Az Emlékkönyv megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. Mint az előzetesben jeleztem, jelen ismertetés nem más, mint a tartalomjegyzék más játékszabályok szerinti újrarakása révén, talán újabb gondolatok ébresztése a kötetet a jövőben forgatók számára.

Szinainé László Zsuzsa

A könyvtárosok kézikönyvének első kötete

Ha most rögtön az elején bevallom, hogy a könyvtárosok kézikönyve (pontosabban annak első kötete) volt az a könyv ebben a műfajban, amit elejétől végig többször is elolvastam, egy-egy részletre később is vissza-visszatérve, – félek – az csupán felületességemről, s ennek következtében, hiányos műveltségemről árulkodik. A kijelentést azonban korántsem valami kései vallomásnak szánom, hanem annak alátámasztására, hogy megfontoltan vélem úgy, szinte felesleges a munkáról ismertetést írni, hiszen előszava pontosan és érthetően megmondja, mi célból és kiknek íratott a mű, miért ezek olvashatók az első kötetben, s mi lesz a következőkben. A kötet gondos tanulmányozója emellett, mint el-eltűnő búvópatakokat, ám mindig bizton és örömmel fedezheti fel a szintetizáló vezérgondolatokat. Amely vezérgondolatokat én olyanoknak találok, amelyekkel minden kényelmetlenség-érzet nélkül egyet is érthetek.

A kései recenziót az a büntetés sújtja, mások már megvalósították a kézenfekvő ötletet, közöljük az előszót szóról-szóra, s mű ismertetve van. Ezért,

Könyvtárosok kézikönyve / szerk.
Horváth Tibor, Papp István. - Bp. :
Osiris, 1999. : 25 cm. -
1., Alapvetés. - 1999. - 286 p.
(Osiris kézikönyvek,
ISSN 1415-6321)
ISBN 963 379 646 6

mégis komolyan kell vennem az ismertetésre tör-
tént felkérést, ami azzal jár majd, hogy a munkával
kapcsolatos saját – és sajátos – értelmezésem kifeje-
tésére is sor kerül.

A nekikezdéshez fogódzkodónak, rögtön az előszó
első mondatait ragadhatnám meg. Sőt. Tovább
nem is kellene mennem. Ez a felismerés viszont tel-
jesen elkésért. Bizonyos jelekből már eddig is sejt-
tettem, hogy nem vagyok egy szellemi szupermen,
de most mégis komoly aggodalommal tűnődök IQ
számom nagyságán. Lehet, hogy már közepes ilyen
számmal is felismerhető lett volna, csupán az első
két mondat elolvasása után: itt a lényeg. Vagyis, ne
olvass tovább! – kellett volna mondanom magam-
nak, hiszen ezen esszencia pontosan elég arra,
hogy a továbbiakban saját fantazmagóriáidat ad-
hassad elő a tudásközpontú társadalomról és a tu-
dásgazdálkodó könyvtárról (s ebben egy cseppet
sem zavart volna az előszót követő tanulmányok
tényanyaga, mentalitása). Azt írják ugyanis a szer-
kesztők, hogy *„jövőknek néhány vonatkozásában biz-
tosak lehetünk: tudásközpontú társadalmak világá-
nak ígérkezik. A sokarcú iskolázás mellett a tudás
alapú társadalom megkülönböztetett szellemi intéz-
ménye lesz a tudás gazdálkodó, ismeretgazdálkodó
könyvtár.”*

Ennek alapján minden bizonnyal, némi orrmono-
lóg-parafrazissal szólva, számos megközelítésben
lehetett volna talán bravúros írásművet előállítani
ismertetés címén. Mondjuk, a következő alaptézi-
sekkel:

- ☉ ironikusan: tudásközpontú társadalom, de jó
mélyen, s védve van az a tudásközpont, hogy lé-
tét fel alig fedezhetni;
- ☉ gonoszodva: tudás gazdálkodó könyvtár, ugyan-
csak jól sikerül gazdálkodnia, hogy a szerzett
gazdagságot már munkásaival is képes ily nagy-
vonalúan megosztania;
- ☉ lelkendezve: minő fennkölt jövőkép, sokarcú is-
kola, tudás alapú társadalom, ismert gazdálkodó
könyvtár.

Vesztemre azonban – mint mondtam volt – el-
vastam a könyvet. S olyannak találtam, amelyről
nem kell sem ironikusan, sem gonoszodva írni,
az üres lelkendezést meg nem igényli.

A könyv ugyanis jó. Illik róla komolyan s tisztelet-
tel értekezni, mert megérdemli. A komolyság és a
tisztelet nem a feltétlen egyetértés szinonimái, nem
is értek egyet benne eggyel s mással, alkalmanként
vitatkozhatnék is támad. De nem ilyen a jó
könyv? Ismeretet ad, gondolkodásra készítet. Kéte-
lyeket ébreszt. Önmagával s az olvasója önmagával
szemben is.

Az országnak ezen a szélén (az ismertetés írója sze-
gedi) nemsokára új könyvtárat építünk. A tudásala-
pú társadalom potenciális új tagjai használatára,
akik a sokarcú képzés lehetőségeivel csakis az isme-
retek tárházát jelentő könyvtár segítségével élhet-
nek majd a maguk teljességében. Küldetése, felada-
tai, ennek megfelelő struktúrája, szolgáltatásai már
kigondoltattak. Egyes fejekben a megvalósítás lehet-
séges módozatai már vizuálisan is megjelenhetnek.
Ha akarjuk, ha nem, a huszonegyedik század
könyvtára lesz. Amit az építész megvalósít, egy
könyvtárosi elgondolás manifesztálódásaként is fel-
fogható. Könyvtárosi elgondolás jövőbeni feladata-
inkról, a paradigmaváltás közepette. Mert, ha egyál-
talan paradigmaváltás, akkor igencsak közepette
vagyunk s nem a kezdetén. Jelenben épülő könyvtá-
raink nem lesznek gyökeresen újak. Minden ele-
mük létezik mai, ilyen vagy olyan könyvtáraink-
ban. Ezek az elemek korántsem csak technikaiak.
Hála istennek, szellemiek is, ezeréves, változó szí-
nű és vastagságú, néha változó minőségű szellemi
anyagokból sodort vezérfonalak. Ezeket a könyvtá-
ros a legtöbb esetben spontán fogja, miközben ha-
lad. Szolgáltató mindennapjaink többnyire a részle-
teiben is cizellált, egyértelmű könyvtári elméletek
tudatos megfogalmazásának szükségessége nélkül
telnek. A lehetőségek jelentős cselekvésre, a lehető-
ség a jövő trendjeinek tudatos végiggondolására,

olyan kivételes alkalmak, amelyek tudatos elméleti megfontolásokat követelnek.

Könyvtártudomány, információtudomány

Szerettem volna az ismertetés olvasóját a lényegre vonatkozó saját nézeteim részletes kifejtésétől megkímélni, de ettől eltekinteni nem tudok. Igyekszem viszont, amennyire lehet, rövid lenni, s ennek okából már itt az elején hadd hívjam segítségül a következők megírása idején még Schedel, később *Toldy Ferenc* könyvtárfogalmát. *„Könyvhalmoz, bármely te-temes legyen is, még azért nem könyvtár. Csak oly gyűjtemény érdemli e' nevet, melly bizonyos czélra, határozott rendszerrel, a' teljesség bizonyos fokáig gyűjtve, 's úgy van felállítva, hogy minden benne található munka hamar és könnyen feltalálható legyen”* – írja. Talán, nem tűnik didaktikus célú ismétlésnek, ha a meghatározásból különösen felhívom a figyelmet a következőkre: „gyűjtemény”, „bizonyos cél”, „határozott rendszer” s „minden munka hamar és könnyen feltalálható legyen”. Be-gyepesedett konzervatív agyam szerint, Toldyhoz képest annyit változott a világ, hogy nála a fizikai valóság (könyv) dokumentum szinonimájaként említett „munka” helyett, ma a dokumentumot mint *„önálló szellemi terméket, egy független információ-egységet, az információk különálló kvantumját, melynek célja az információ közlése, a tudás átadása”* határozzuk meg. A többi a lényegre vonatkozóan változatlan.

Badarnak tekinthető-e az a kérdés, hogy létezett-e valaha, olyan könyvtár, amely tartalmuktól függetlenül gyűjtötte volna a dokumentumokat? Toldy mondta az előbb, hogy akkor, az nem volt könyvtár. Ha a könyvtár mindig is figyelembe vette a tartalmat (nevezzük ezt némi jóakarattal s pongyolassággal a felhasználás célját tekintve, szükséges információnak), akkor van-e s, mi az eget rengető

változás, amitől könyvtártudományunk így kiugyan nem mondott, de mégis csak „magasabb rendű” információtudományba lényegül át? Különösen akkor, ha talán, esetleg, netalántán még könyvtártudomány sem volt???

A könyvtár funkcióit illetően változás, még hozzá jelentős változás kétségtelenül van. Még abban sem kell bizonytalankodnunk, hogy jó irányú-e. Hogy az „információ” az elsődleges, s hordozója, szállá- adója, lokációja a másodlagos? Hogy megfordult a folyamat? Nem a dokumentumot vizsgáljuk tartal- mára nézve, hanem a tartalomhoz kapcsolunk egy dokumentumot (s most tényleg menjünk el a szél- ső lehetőségig: egy fájl, egy bármely rövid rekor- dot)? Kétségtelen a változás. De a paradigmatis- kus jelzőt kiérdemlő? Nem azért tudta, tudja követni a könyvtár a viszonylagos pénztelenségében is az in- formáció iránt tényleg paradigmatis- kus jelleggel vál- tozó társadalmi igényt, mert a változás a könyvtár tekintetében alig több mint evolúciós? Tűnő- döm én, s magamnak a választ meg tudom adni. Bizonyos gyakorlati konzervativizmussal mondom, hogy bár megengedem, hogy a könyvtár sokáig egyenlő módon vette tekintetbe a következő két té- nyezőt: 1.) egy szövegeket tartalmazó dokumen- tum létezik (tehát a gyűjtés tárgya), 2.) a benne lévő szövegek alapján ilyen és ilyen célra tényleg gyűjtendő, számos jel utal arra, hogy a kettő visz- onyában mindig az utóbbi képezte a primus inter- pares. Tartalmi feltárás mindig volt tehát, s némi tudománytalan szellemeskedéssel, hadd jegyezzem meg: csak hát istenem, valahogy nagyobbak voltak az információ egységei. Azt viszont már túlzónak tartanám hozzátenni, hogy nem is volt ám mindig lehetőség egy tenyérnyi kerek lemezre 25 kilométer- nyi spirális csatorna finom felvételére számolatlan mennyiségben. Ismétlem, magamnak és halkan meg tudom adni a választ: történt olyan változás, amely miatt érdemes új könyvtárosi kézikönyvet ki- adni, ám ez nem letaglózó, nem döbbenetes mérté- kű, hanem fejlődés eredménye. S itt tennék fel egy

olyan kérdést, amelyre jóval később kísérelném meg majd megadni a választ: vajon nem ugyanez-e a véleménye Horváth Tibornak is, amikor azt írja: „... annyi azonban bizonyos, hogy felrajzolható egy *fejlődési vonulat* [kiemelés tőlem], a könyvtár-tudománytól az információtudományig, a dokumentumkezelő, -gyűjtő és -hasznosító könyvtártól az ismeretközvetítő, tudásgazdálkodó tudományig.”

Fejlődési vonulat, igen. Az ismeret, a tudás mindig is benne volt a dokumentumban, s mindig is „a legáltalánosabb értelemben vett szöveg formájában”. Hogy hova ért el máig a fejlődés? Odáig, hogy a szöveg nem feltétlenül marad meg az eredeti dokumentumban. Odáig, hogy elektronikus megoldásokkal lényegében minden „szöveg”-et tárolni tudunk, s ennek legalább két súlyos következménye lesz (van). Az egyik az, hogy az eredeti dokumentum hordozói jelentőségét elveszti (bár korántsem biztos, hogy teljesen és véglegesen), a másik pedig az, hogy a nem hagyományos formában tárolt általános értelemben vett szöveg (vagyis a képi, hang stb. tartalom, bocsánat: információ) sokkal cizelláltabban kereshető vissza annál, mint mikor ódon katalógusszekrények kézzel írott céduláit böngész-tük. Hogy már itt csillogtassam a kötet második szerzőjétől frissen szerzett tudásom, mi szerint a statisztikai érvényességű törvényszerűséggel szemben az eltérő egyedi esetek tömkelegének említése sem ellenérv, az eredeti hordozói jelentőség (a kötetben említett) elvesztését illetően, még csak eszembe sem jut megkérdezni, hogy a weben bámulatosan jó minőségben csodálható, mondjuk Rubens festmények eredetijei, vajon maguk kérik-e fátyollal való letakarásukat a jelentőségvesztés következtében. De nem szellemeskedni akarok, hanem minden fejlődés lelkes elismerője, sőt talán segítőként is, hadd mondjam el meggyőződésemet, miszerint a „legtudásgazdálkodóbb” könyvtárban sem veszi el semmilyen műfajú, anyagú stb. dokumentum sem a hordozói jelentőségét. Legfeljebb –

a hozzáférés pillanatnyi igényei szerint – egyik fontosabb lesz, preferáltabb lesz mint a másik. Ugyanis a könyvtárat az kell megkülönböztesse az információs futószalag minden más elemétől, még inkább az kell, hogy kivegye e futószalag elemei közül, hogy nemcsak azt mondja, hogy van információ, hogy számodra éppen ez és ez a kért információ, hanem azt is megmondja és mindig megmondja, hogy hol van az információ. A hol pedig nem más, mint egy dokumentum, akár valóságos, akár virtuális, akár eredeti, akár digitalizált. Vagyis, én magam ugyanoda jutottam, mint ahonnan indultam: új könyvtárainkat a régítől csupán a dokumentumokban rejlő információk (esetleg alapegység-gekig ható – bár ezt minek?) egyre részletesebb, mélyebb feltárása és az információk szélesebb körű és hatékonyabb hasznosítása fogja jellemezni.

Innen már, mint jó talpfákra lefektetett vágányon, haladhatok a kézikönyv egymást követő fejezetein, elsőnek a Horváth Tibor által írottakat véve szemügyre.

A szerző bravúrosan oldotta meg maga szabta feladatát. A tudományról ugyanis a könyvtáros számára alapozásul szánt, s végül is minden következőt nagyban meghatározó fejezetben két, egymással sokszor fedésben lévő tudomány-megközelítésben lehet csak szólni. Az egyik megközelítés – didaktikus értelmezésem szerint – a tudomány, mint amivel a könyvtár foglalkozik az intézmény létrejötte óta, vagyis ez a valamilyen hordozón gyűjtendő és hasznosítandó „tárgy”. A másik metszet pedig az, hogy a tudománnyal foglalkozó intézmény is speciális tudomány(oka)t igényel ahhoz, hogy rendeltetését betöltse. A kötet olvasójának szíves figyelmét felhívnám arra a tényre, hogy bármely tudományterület kézikönyv műfajú dokumentuma szükségesnek tartja, hogy a tudomány alapvető kritériumainak ismertetésével kezdjen. A különbség esetünkben jelentős, itt nem csupán a könyvtár-tudomány, majd információtudomány mint önmaga (mondhatnám nagyképpően: an Sich) későbbi kifej-

tését kell megalapozni. Ebből ered a tudományok rendszerezéséről beépített fejezet szükségessége, s Horváth Tibor elegáns megoldása, hogy a rendkívül nagy számú tudományfelosztási elv s modellek közül azokat ismerteti részletesebben, amelyeknek vagy a könyvtártörténetből ismert (megismerhető), vagy pedig a közelmúlt könyvtári rendszerei ismeretében, jelentősebb hatás tulajdonítható. Egy-szerre törekszik egzakt tudományosságra, s ugyanakkor kellően praktikus is. A filozófiai kiindulását tudomány felosztásokról csak mint a könyvtár-információtudományi felosztások alapjairól szól röviden, az utóbbiak közül azzal a kettővel (tárgyi felosztások, ill. a megismerő ember tulajdonságai szerint létrejött rendszerek) foglalkozik részletesen, amelyek könyvtári hatásai egyértelműek.

Horváth Tibor az említett átfedések okozta bonyodalmon a legtermészetesebb módon lesz úrrá, az én „lineáris” agyannak sokszor csodálatos módon. A tudományról mint olyanról szóló rövid pár oldalban (s ez eléggé a tanulmánya elején található), az információtudomány vizsgálati területeit, módszereit említve, mintegy mellékesen határozza meg a kötet fő szerkesztési elveit: *„milyen a tudományok felépítése, szerkezete, rendszere” – hiszen a könyvtárakban sokáig uralkodott (??) az a nézet, hogy követni kell a magukban a tudományokban kialakult rendet, hogy „lehet-e mérni a tudományt”, vagyis milyen mennyiségi összefüggések vannak s hasznosíthatók a gyűjtemények szervezése kapcsán, s végül „hogyan állíthatók fel a tudományok modelljei”.* Ezek közül egyesek saját tanulmánya felépítését, mások ezt is és az egész kötet felépítését: könyvtártudomány – bibliometria – dokumentumok – gyűjteményszervezés indokolják. S a legjobb helyen, bár nekem eszembe se jutott volna épp itt elhelyezni az alapelveket.

A ma könyvtárosa számára több mint megszívlelendő az, amit egyrészt a rendszerparadigmáról, másrészt a változó paradigmákról mond. Mind elméleti, mind gyakorlati konzekvenciáival könyvtár-

ri munkánk pontos megfogalmazása során óhatatlanul szembesülünk. Csak két vonatkozásra hívnam fel a figyelmet. Az első a kézikönyvből való, s az információtudomány ma még mindennapi dilemmáját exponálja. Az ismeretszervezés, (ismeretrendszerezés?) feladata során két megoldás is kínálkozik. Az egyik a tudományrendszerek továbbélte, csak éppen a felosztások lehető legnagyobb részletezésével. A másik: a szöveg alapul vételével, annak elemzésével új struktúrák megalkotása. A második vonatkozás a tudományos fogalmak, terminológia korszakos változásai nyomán előállt helyzetre utal, amit még tovább színez az irányzatok, világnézetek stb. különféleségéből származó problémák sora. S hogy ez utóbbi pl. hogy mutatkozik meg napjainkban? Az érdeklődő nézze meg egyes (különböző világrészek, különböző intézményekben készült) keresőrobotok (search engine) egy-egy területet illető struktúráit. Függően a helytől, intézménytől, világnézettől stb. egyes keresők pl. a vallások területén nem ismernek protestáns vallásokat, mások nem ismerik a buddhizmust, ismét mások számára a katolicizmus nem létezik. (Csak tájékoztatásul: a felvetődő megoldás egyes szakemberek szerint az ún. tudásosztályok (knowledge class) kidolgozása, s keresőkhöz kötése lenne).

A szerző a tudományrendszerek plasztikus bemutatása záró mondataként közli azt, amit egy néhány éve könyvtárban értelmes munkát végző könyvtáros már amúgy is sejt: „nincs tökéletes felosztás és nincs tökéletes eljárás sem a tartalom kezelésére”. Tökéletesek nincsenek, de van lehetőség a tudományok szerkezetének részleteiben, kapcsolataiban való bemutatására. Mi több, olyan eszközre is lehet a könyvtáros, amely nem statikus, tehát a változó tudományok szerkezetét illetően is használható. Az eszköz az ismereteket tartalmazó dokumentumok szövegeinek elemzésére épül. Ez a logikus gondolat sor vezet be a szövegről értekező fejezetrészletet. A szöveggel azért kell foglalkoznia a könyvtár-

rosnak, mert a szöveg az, amiből az írásmű tartalma és témája kiderül, a könyvtár használóját pedig egyre inkább az jellemzi, hogy tartalmak és témák iránt érdeklődik (de ismét csak hangsúlyozom, hogy érdeklődése végeredményeképpen a könyvtáraknak *valós vagy virtuális dokumentumot* kell a „kezébe” adnia). A felhasználó ráadásul oly módon érdeklődik, hogy teljesen másodlagosak és érdektelenek számára azok a könyvtári folyamatok, amelyek szükségesek a számára egyedüli érték, a végeredmény eléréséig. Egyik kiváló kollegám alaptétele az, hogy a bonyolult szerkezetű, sok-sok lépcsős weboldal inkább elriaszt, az olvasót a klikkelésekkel előhívható szintek sokasága, inkább dühíti mintsem elkápráztatja, s valójában azt venné szívesen ha egy üres képernyőre (papírra?) ráírná témáját, s a válasz anélkül jönne, hogy a megadását előkészítő folyamatok létének bármi jele is lenne.

Tehát a szöveg, mint a könyvtárak számára kiválóan fontos tényező, ezzel egyetértek. Őszintén szólva nem tudom eldönteni, hogy van-e könyvtárfilozófiai jelentősége annak, hogy azzal viszont csak részben értek egyet, ami Horváth Tibor számára a szövegek „kizárólagos” fontosságának első vetületeként következik, nevezetesen, hogy „a szöveg a könyvtári szolgáltatások tárgya” – s azt hiszem eddigi fejtegetéseim ennek részletes indoklása alól felmentenek. Abban reménykedem, hogy az ismertetés könyvtáros olvasói számára az eddigiekből már világos, hogy nem a szöveg kivételes fontossága ellen vagyok, a hordozó dokumentum fontosságának állandó hangsúlyozása nálam a könyvtár „elinternetesítése” miatti (talán túlzó) félelemből fakad (s ebben az összefüggésben e fogalom kifejezetten pejoratív értelmű: a bizonytalansággal, ellenőrizhetetlenséggel stb. azonos). A második vetülettel semmi gondom, egyértelmű, hogy „a szövegekből lehet azoknak az intellektuális eszközöknek a nagyobbik részét származtatni, amelyek szerepet kapnak a tudásgazdálkodás folyamataiban és céljainak megvaló-

sításában”. Ezen eszközök „kinyeréséhez” három, mára már létrejött feltétel szükséges: a tartalom-elemzés, a szóstatistikai eljárások és a szövegten kialakulása. A szövegten eredményei lehetővé teszik azt, hogy a tudományok szerkezetének feltérképezésére a logikai felosztástól eltérő modell jöjjön létre. Megalkotásának kiindulópontja mérhetetlenül egyszerű. Mivel a tudomány fogalmi megismerés, a fogalmak a szövegben szavakként vagy szin-tagmákként jelennek meg, s mivel közöttük a kapcsolat (annak minőségére tekintet nélkül) megállapítható, a modell egy olyan irányítás nélküli gráf, amely az együtt előforduló fogalmak s előfordulásuk gyakorisága következtében leképezhet egy témát, de akár tudományt vagy tudománycsoportot is. A nagyszerűsége viszont abban áll, hogy mivel a modell alkotó elemeit mindig az élő kutatás adja, a tudományok megmerevedett határvonalai eltűnnek, lehetőség nyílik az interdiszciplináris kapcsolatok megmutatására, s arra is, hogy ismeret és alkalmazása a továbbiakban ne váljon el egymástól.

Mindezek után már csak egy dolog marad hátra, az információtudomány nélkülözhetetlen alapfogalmának bemutatása. Az információ fogalmának és a kódoknak tárgyalását tartalmazó rész önmagukban világos és logikus megállapítások sorozatából áll, azonban a témát illetően a szerzőnél jelentősen alacsonyabb fokon képzett könyvtárosok (köztük az ismertetés írója is) igen csak meg kell hogy tornáztassák agyukat, hogy (A *kódok a könyvtárban* c. rész kivételével) a leírtak könyvtári összefüggéseit egyértelműen felismerni reméljék.

Ha nem léptük volna már túl eddig is az ismertetés illő terjedelmét, néhány oldalt bizton áldoznánk a lezáró kis fejezetrészecskének, amely a metronról és a logonról értekezik. Azon haszon mellett, hogy e két, a könyvtári világban alig ismert fogalmat megismerjük, Horváth Tibor itt veti fel a jövő (hadd legyek konzervatív) könyvtártudománya legizgatóbb kérdéseit, nevezetesen a kvantálás problémáját, illetőleg az információ leírása független is-

mérvei megállapításának kérdéseit. S az egész tanulmány méltó bevezéseként a szerző következő bölcs sorait ajánlom minden könyvtáros figyelmébe. *„Nyitott kérdés tehát, hogy meddig és milyen részletezéssel lehet a független szempontokat szaporítani. Hogyan határozható meg az információtudományban a metrontartalom és logontartalom? Ideális esetben a szempontokat addig kell szaporítani, ameddig ... el nem jutunk az egyedülihez”. ... Ez az állapot azonban aligha érhető el, nem is lehet cél. ... A könyvtár ... saját feladatai döntsék el, hogy saját szintjét hol határozza meg”.*

Horváth Tibor alig több mint hatvan oldala minden elismerést megérdemlő megalapozója a kézikönyv-vállalkozásnak. Megírásához, s egyben a téma fölényes kezeléséhez a szerző hatalmas szakirodalmi (s természetesen általános) műveltsége mellett, nagyban segített az a gyakorlati könyvtárosi tevékenység is, melyet az oktatás s a kutatás mellett, mindig szívesen végez. A kettő együttesen eredményezi azt a mosolygós bölcsességet – ez a felelőletes olvasót könnyen meg is tévesztheti –, amellyel a szerző minden didaktikus elemet kikerül. Horváth Tibor nem akar bizonygatni, ezért nem is vitázik dolgozatában senkivel. Szerzőként és szerkesztőként egyaránt úgy vélte, hogy feladata az, hogy adjon egy meggondolt, használható alapot, amely alap akkor is, ha olvasója egyes részletekkel nem ért egyet. Fejezete a konzervatívot megerősítheti a könyvtár állandó és múlhatatlan értékei tiszteletében, s ezzel egy időben annak számára, aki az új századdal feltétlen paradigmátikus könyvtári változásokban reménykedik, szintén alappal szolgál.

A kézikönyvek egyik alapvető tulajdonsága, hogy szerzőik és szerkesztőik már kiforrott elméletek, nézetek talajáról indulnak, ez arra is kötelezi őket, hogy forrásként a már rendelkezésre álló szakirodalmat minél szélesebb körben felhasználják. Ez a tény sokszor jár a fejezet szerkesztésében, sőt az előadói stílust illetően is az eklekticizmus eluralko-

dásával. Horváth Tibor nagy szerzői rutinnal az általa írt fejezetben következetesen tartja meg előre meghatározott szerkezetét, fogalmazása tudós és feszes anélkül, hogy a téma felkínálta szárazságnak nyomát lennének.

Tudomány és mérése

A szerkesztői koncepcióról s megvalósulásáról az ismertetés végén szeretnék néhány megállapítást tenni, azonban azt hiszem, *Marton János* fejezeténél is indokolt erről szólni. Nem hiszem, hogy tévedek, amikor azt mondom, hogy a bibliometria fejezet helye, terjedelme, előadásmódja az egyik olyan elem, amely a munkát kézbe vevők vitáját válthatja ki. A vitázók számára az lenne a tanácsom, hogy se a helyéről, se a terjedelméről, se a szerkezetéről ne vitázzanak, ezt legfeljebb a konkrét megállapításai esetében tegyék. Magam is abba a hibába estem, mint az előbb általam feltételezett vitázó. Kinyitottam a könyvet, megnéztem a tartalomjegyzéket, s máris berzenkedtem. Az teljesen világos volt, hogy a kezdés nem lehet más, mint a könyvtártudomány és információtudomány alapjainak előadása. Az is helyénvaló, hogy az alapvetés során megtörténik a dokumentumok, információhordozók bemutatása, valamint sor kerül a könyvtár gyűjteményének megtárgyalására is. De hogy tolakodik ide a bibliometria?

A kötet teljes tartalma ismeretében kijelenthetem, hogy nem tolakodik. Ha a tudományt (információt) lehet mérni, akkor a méréssel foglalkozó azon területekről, amelyek a könyvtárban használhatók, szükséges szót ejteni. Két ilyen bizton van, a bibliometria, amely a publikációk mennyiségi viszonyai-val foglalkozó tudományág, és tudománymetria, amelynek célja a tudománnyal foglalkozó tudomány szintén mennyiségi vizsgálata.

Marton János fejezete szervesen illik az alapvetés első kötetébe. Ha nem tenne mást, mint csak – jó

rendszerzésben – megismertetne bennünket olyan fontos, napjainkban azonban a pontos definíciók ismerete nélkül (s ennek következtében a legszélesebb terminológiai változatosságban használt) alapfogalmakkal, mint a magfolyóiratok, az impakt faktor, az elavulás, idézettség, tudomány-térképezés stb., akkor is hasznos lenne, hiszen a ma modern könyvtárosának pontos ismeretei kell legyenek e téren is. A fejezetben azonban fogalmi ismeretéseknél jóval többet kapunk. A szerző szerényen „szemle jellegű”-nek titulálja a munkát, ami végül is örömeinkre, nem ilyen. Részben azért nem, mert Marton nem valahonnan átvett, hanem saját szerkezettel áll elő, s részben azért nem, mert a szemle műfaj tömör szakmai szárazsága helyett, igen élvezetes tudományos esszét kapunk. Esszének nem azért nevezem, mintha kétségbe vonnám a hivatkozásokkal is szépen teletűzdelt dolgozat tudományos színvonalát, ellenkezőleg, éppen azért, hogy felhívjam a figyelmet a megfogalmazás mindvégig olyan színvonalára, amely a magyar tudományos értekező próza legszebb napjait idézi.

Tanácsolnám a kötet olvasójának, hogy a „*tudományos információ típusai*” című alfejezeten – ezeket már ismerjük felkiáltással – ne rohanjon át, mert itt kap tömör magyarázatot azokra a kérdésekre, amelyeket az egész fejezetre vonatkozóan később valószínűleg úgyis feltenne. A későbbiekkel szemben az, hogy mind a bibliometria, mind a tudománymetria esetében a vizsgálódásra egyedül alkalmas területek a „science szakterületek”, ezeken belül is főleg az élet- és legfőképp az orvostudományok. A releváns szakirodalmat pedig mintha csak egyetlen dokumentumtípus, a folyóirat képviselné. A felületes olvasó éppen felületessége következtében kaphatna olyan benyomásokat, amelyeket a szerző még álmában sem akarna sugallni. Nevezetesen, hogy az „arts and humanities” az nem tudomány, csak a „science” az, hogy a könyvek azért nem is olyan fontosak egy könyvtárban, s ha egy könyvtárban – az okokat most ne keressük –

az adott tudományok kvintesszenciáját jelentő magfolyóiratok nincsenek meg, akkor az már más nem is lehet, csak „papírhalmaz”. A fent említett alfejezetben – s a munka egyéb részeiben is – magyarázatát találjuk a munka főleg élettudományi mintapéldáinak és vonatkozásainak, illetve a folyóiratok kitüntetett szerepének. A magyarázat igen egyszerű, s elfogadható. A tudományos szintű vizsgálódások e területeken értek el olyan eredményeket, amelyek bizonyítottak, s az is egyértelmű bármely könyvtáros számára, hogy e területeken – magyarul a természettudományok, műszaki és alkalmazott tudományok szakterületein – a folyóiratot és az abban található közleményt igénylik alapvető publikációs és információs forrásként.

A növekvő szakirodalmi áradatban a tudományos tájékozódás igénye elemi erővel jelentkezik. Közben viszonylag könnyen ki lehet választani (megkockáztatom: még a nem „szakos” könyvtáros is képes rá) adott tudomány legfontosabb közlő orgánumait, vagyis a magfolyóiratok szűk körét, a bibliometria abban segít, „*hogy a mai tudós hogyan jusson hozzá a témába vágó cikkek mellett, az őt talán még inkább érdeklő heurisztikus irodalomhoz*”. A Bradford-törvényszerűség nyomán elsősorban azt állapíthatjuk meg, hogy vannak magfolyóiratok és hogy ezek száma az adott témában releváns egy-két cikket tartalmazó hatalmas mennyiségű folyóirathoz képest igen kevés. A magfolyóiratok körének kijelölésénél a szerző int bennünket a törvényszerűséget illusztráló Bradford-görbe szerinti folyóirat-rangsor tetszés szerinti helyen történő elvágásától. Utal azonban arra, hogy a törvényszerűség sokban hasonló a Pareto-törvényhez. Mint ez utóbbinak a menedzsment tájékról némi ismerője, megkockáztatom azt a kérdést, hogy nem lehetne-e a Pareto-törvény egy másik klasszikus interpretációja nyomán (nevezetesen a valamire történt ráfordítások 20 százaléka hozza meg az eredmény 80 százalékát) a „levágást” valahol a 20 százalék közelében megtenni?

A bibliometriai vizsgálódások egyik gyakorlati könyvtári csoportját képezik az ellátottságvizsgálók. Az erről szóló rövid rész módot ad arra, hogy a dolgozattal kapcsolatos – igen kevés dologra kiterjedő s igen enyhe – kritikámat is megfogalmazzam. Miközben a területet legtöbb esetben először innen megismerő olvasó számára a példák, az elemzés táblázatai kiváló illusztrációk, a szerzőnek a túlságosan a mára vonatkozatható explicit megállapításai itt is és másutt is takarékosan kellett volna bánnia. Pusztán csak azért, mert némi szofisztikával az ellenkezőjük is lehet éppúgy igaz, vagy könnyedén kiforgathatók, vagy pusztán megszűnnek tények lenni. Csak egyetlen példa. Marton János egy táblázat alapján, amely a biokémia, fejlődésbiológia, neurobiológia, mikrobiológia, molekuláris biológia és sejtbiológia szakterületei vezető folyóiratainak a tudományok oktatásával és kutatásával foglalkozó egyetemek általi előfizetését vizsgálja, megállapítja, hogy „*az orvosegyetemeken kívül sehol sem tudják megfelelő szinten művelni (s ezzel együtt oktatni sem) az említett tantárgyakat, ... az oktatók nincsenek az egyetemi szintű tájékozódási lehetőség birtokában*”. Hirtelenjében csak a következő kérdéseim merülnek fel: a tudományegyetemek, agráregyetemek, főiskolák mely oktatója, kutatója fogja beismerni, hogy évtizedek óta nem tudja megfelelő szinten művelni tudományát? Egyáltalán, tényleg nem tudja? Lehet, hogy pontosan azért tudja, mert az orvosegyetemeken hozzájut a szükséges irodalomhoz. Ha meg hozzájut, miért kellene újabb helyekre előfizetni? Biztos, hogy mindenholva minden magfolyóiratot jártni kell? S nem hagyhatók ki egy gonoszkodó poént sem: az olvasás pillanatában már nincs orvosegyetem, sőt „*költségkímélés*” valósult meg, hiszen a szegény (vagy tréhány) tudomány- ill. agráregyetemek többsége éppen olyan univerzitásba integrálódott, ahol az új egyetem orvostudományi könyvtárában (ami most már őt is szolgálja hivatalosan) lám, mindent szépen megtalál majd. (Hogy akkor közösen kellene

előfizetni? Ez is kérdés, de attól tartok, nem bibliometriai jellegű.)

E kis kitérő után a tudományometriai részre térnék rá, amely főleg az idézettség és a tudományos érték több relációjával is foglalkozik s az idézetelemzés szükségességét hangsúlyozza. Ez utóbbi a könyvtárosnak szinte egyetlen biztos fogódzója egyik legfontosabb könyvtárosi feladata teljesítéséhez. Ez az eszköz, amely hasznos a könyvtárosnak a fontos és a kevésbé fontos közötti különbség megtételekor, az intézmény számára igazán releváns folyóirat-tartomány meghatározásakor. Meg vagyok győződve arról, a természettudományi, műszaki szakkönyvtárak egyáltalán nem nélkülözhetik a bibliometria eredményeinek, módszereinek alkalmazását. Az általános gyűjtőkörű nagy egyetemi könyvtárak szakkönyvtáraikkal együtt pedig jól teszik, ha a részben hasonló célú Conspectus-vizsgálatok mellé, kitüntetetten folyóirat-állományuk esetében mihamarabb megbarátkoznak a bibliometriai, tudományometriai szempontú vizsgálatok alkalmazásának szükségességével.

A kézikönyv „klasszikus” fejezetei

A *Dokumentumok, információk* címet adta (a könyvben 3.) fejezetének *Tószegi Zsuzsanna*. A klasszikus könyvtárat talán éppen a dokumentumok (pontosabban hordozóik) tekintetében érte a közelmúltban legnagyobb, s itt joggal mondhatjuk, paradigmaticus minőségű változás. Az információt néhány ezer éve mindig a szó első jelentése szerint megfogható, fizikai valóságban létező dokumentum mellett (nem kis feldolgozási, tárolási, szolgáltatási nehézségeket okozva) megjelent az elektronikus, gyűjteményi vonatkozásait tekintve, akár virtuális dokumentum is. A hatalmas változás ténye viszont a fejezet szerzőjénél a megírásban láthatólag semmi különös nehézséget nem okozott. A fejeze-

tet kiváló és logikus szerkezetben (s most a harmadik fejezet után már egyre hajlamosabb vagyok hinni, hogy e tény a legalább részben szerkesztőknek is köszönhető) írta meg Tószegi.

A munka fő mondanivalóját, a kötelező tankönyvi jelleggel is használható *Dokumentumtipológia* című alfejezetet az információ áthagyományozásáról szóló rész előzi meg. A történelem négy nagy kommunikációs korszakának (szóbeliség, írásbeliség, könyvnyomtatás és elektronikus információ-rögzítés) elismerésre méltó tömörségű bemutatása történik itt meg. A korszakok részletkérdéseiről, meghatározó attribútumairól hosszan értekezni nem a kézikönyv műfajába vágó. Viszont ehhez kapcsolódóan kell a fejezettel kapcsolatos egyetlen kritikai észrevételemet megtennem: ebben az esetben a fejezet végi irodalomjegyzékből hiányolom egy-két fontosabb írástörténeti, nyomdászattörténeti munka felsorolását.

A dokumentumtipológia mindennapi mankó lehet a gyakorló könyvtáros számára. Gyarapításhoz, feldolgozáshoz a legjobb, ha a könyvtáros az egészet kimásolja magának, hogy ne a könyv gyűródjon a mindennapi használatban. A tipizálás kristálytiszta logikát követő, a típusok meghatározása pontos, egyértelmű, adott dokumentum pontos besorolhatóságát biztosító. És van még egy kiváló tulajdonsága, amit talán éppen a részt magának kimásoló gyakorló könyvtáros igazol vissza a későbbiekben: a rendező logika alapján akár éppen a másolaton továbbfejleszthető (még újabb dokumentumtípusok megjelenése esetén).

A dolgozat nyelve, stílusa külön említést érdemel. A tipológát, rendszerezést, felsorolásokat, beosztásokat, meghatározásokat nagy mennyiségben tartalmazó szöveg csábít a fordulat-, a szóismétlésekre, a szakmai száraz nyelv eluralkodására. Ezt a csábítást a szerző a legteljesebb mértékben elkerülte. Ez lenne az a fejezet, amelynek a kézikönyv szempontjából meghatározó része első sorban arra való, hogy konkrét információért és alkalmanként néz-

zünk bele. Éppen a nyelvezete az, ami miatt bátran ajánlom az egyvégtében való elolvasást. Világos, szép, tiszta, sallangmentes megfogalmazások, élvezetes olvasmány.

A negyedik fejezet is bizonyítéka annak, hogy a szerkesztők komolyan gondolták: a huszonegyedik század könyvtárosának is komoly, klasszikus alapokra kell építkeznie, amikor könyvtárát gyűjteményként veszi szemügyre. Mi több, könyvtárát a továbbiakban is gyűjteménynek kell tekintenie.

A könyvtár gyűjteménye összefoglaló címmel a kötetet bezáró fejezet szerzőjét, *Ferenczy Endrénét* életpályája szinte predesztinálta gyűjteménnyel foglalkozó rész megírására. Az az olvasó, aki csak azt a fáradságot veszi, hogy a tartalomjegyzékben az alfejezeti címeken fut át, a könyvtártaokban egy-kétszáz éve bebetonozottan megjelenő struktúrát ismerheti fel: az állománygyarapítás módjait, a gyarapítás munkafolyamatait, a gyűjtemény rendezését leíró részeket. Ebben a hagyományos struktúrában azonban a mával, esetenként a könyvtári jövővel is találkozunk. A szerző témája minden részletét illetően törekedett a ma könyvtárosának szólni, s ez a leírt anyagot illetően sikerült is. Ez azért kifejezett dicséret, mert sokak véleménye szerint, míg hatvanas-hetvenes éveink könyvtárosa még teljes megértésben és szakmai egyetértésben beszélgethetett volna a századelő könyvtárosával, ugyanő a kilencvenes évek végének könyvtárosával beszélgetvén már csak azt ismerné fel, hogy a beszélgetés vélhetően magyar nyelven folyik. A pontos, alapos és használható munka olvastán – igazán nem a mindenáron kritizálás szellemében – inkább azokat a területeket hiányoltam, amelyek ma már jelentkeznek a könyvtárakban, s amelyekben eligazodásra, eligazításra már most érdemes lenne (lett volna) kísérleteket tenni. Ilyenek csak néhány példát felhóva: az elektronikus anyagok gyűjtése, ezek rendező elvei (hiszen a könyvtári rendszergazdáknak (webmaster) óriási feladatai vannak az elektronikus gyűjtemény hozzáféréseinek szervezésében, tessék

megnézni pl. tíz-tizenöt amerikai egyetemi könyvtár honlapját). Foglalkozni lehetett volna az elektronikus és hagyományos dokumentumok viszonyával, párhuzamaikkal, a digitális gyűjtemény szervezésével, a virtuális könyvtár és a hagyományos viszonyával a virtuális dokumentumok gyűjtésével, nem gyűjtésével, hiszen ezek következő éveink megoldandó problémái. Mindez azonban korántsem jelenti az alaposan megírt fejezet jelentőségének csökkenését, az alapvetés e fejezettel válik teljessé.

Olyan sokszor olvasunk pongyola fogalmazású szakmai szövegeket, hogy e munka esetében is szükségesnek tartom megemlíteni a szép magyar nyelvezetét.

A szerkesztésről

A többkötetesre (az előszó szerint három, a kiadói szórólap szerint négy kötetesre) tervezett munka első kötete van a kezemben. A kötet általában két értelemben is egység, a mondanivaló kitérítetett, cezúráként jelentkező egysége, s fizikai egység is. A kézikönyv a tervezett kötetek megjelenése után lesz teljes. Ezért, ha a kötetet csupán az első értelemben nézem, tartózkodnom kellene általános megállapításoktól. Például, gondosan el kellene kerülnöm, hogy a kézikönyv szerkesztési filozófiájáról, szerkesztési elveiről biztonsággal nyilatkozzam, vagy éppen azokat kommentáljam. Néhány megjegyzéssel az elmondottak ellenére megpróbálkozom.

A rendelkezésünkre álló információkból számomra egyértelmű, hogy a szerkesztők, *Horváth Tibor* és *Papp István* évtizedek elméleti és gyakorlati könyvtári munkásságában érlelt és vállalt könyvtári filozófia mentén szerkesztenek. Nem tagadom, ez a filozófia nekem szimpatikus, következőképpen az erre alapozottan megtörtént alapvetés első kötetét jó szívvel és egyetértéssel fogadom. A tervezett kö-

tetek tervezett felépítésének mai ismeretében bizonytalankodás nélkül tartom úgy, hogy összességében a munka a kézikönyv műfajának megfelelő lesz.

Az első kötet négy tanulmánya számos közös vonást mutat, a kötet általános szerkesztési és szerkesztési elvek által meghatározott tipográfiai megoldásai is következetesek. A közös vonások többsége jelentősen hozzájárul a kötet magas szakmai színvonalához. A szerzők kiválasztása jól történt meg, mindegyikük területének elismert művelője. A fejezetek belső struktúrái jól állapítottak meg, a felépítés alkalmas arra is, hogy az érdeklődő konkrét, eseti információkat nyerjen ki az alfejezetekből, vagy akár ezek további részeitől, s ezzel egy időben az alapvetés funkció is teljesül, vagyis minden dolgozat logikusan építkező egész is. Nem lehet véletlen, hogy mind a négy fejezet nyelvezete külön kiemelésre méltó, s ebben a szerkesztők érdeme vitathatatlan, még akkor is, ha a szerzők e tekintetben (sem) szorultak jelentős támogatásra.

A kötet egészében jó a szemnek, és jó a kéznek. Jó a kivitelezése és szép a borítója. Mindezeket az Osiris kiadványok esetében idestova megszokhatuk. A vállalkozás egészét illetően az sem kifejezett hátrány, hogy a kiadói főnök a legbiztonságosabban, szinte mindig az OSZK-ban érhető el.

Ha a kötet szóról szóra ugyanezen tartalommal, ám angol nyelven és a „modern” menedzsment-diktálta megoldással (sok-sok kis fül, nyíl, keretezett, keretezetlen kiemelések, táblázatok, gúllák, félkövérek, kurzívok feltűnő gyakorisága, többféle betűtípus, betűnagyság alkalmazásával) jelenik meg, igen zajos sikere lenne, szaktanfolyamok sokasága szerveződne megismertetésére. De hát, a kötet megjelenésében (hála a jó égnek!) konzervatív. Ennek ellenére azt javaslom, higgyük el, hogy igazán jó teljesítmény, jó alapvetés.

Mader Béla